

ABDÜLHALİK BAKIR, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Taş ve Toprak Ma'mûlleri Sanayi(i)*, Ankara 2001, 253 s.+resim.

İslam dünyası taş, kum ve toprak gibi hammadde olarak kullanılan malzeme bakımından çok zengin ülkelere sahipti. Hemen hemen bütün ülkelerde taş ocakları mevcut olup, bu ocaklar taş işçiliği ve taşın önemli bir hammadde olarak yer aldığı yapı sanatı ve mimaride büyük gelişmelere yol açmıştır. Anadolu, Suriye, Filistin, Afganistan ve İspanya'da kaliteli mermer yatakları mevcut olup, Gazne, Lâzkiye, Remle ve Musul mermer üretimi ile işçiliğinde önemli merkezler olarak tanınmışlardı.

Taş üretimi ve işçiliğinde olduğu gibi, hemen bütün ülkeler kuyumculuk endüstrisinde süs maddesi olarak kullanılan değerli taşlar bakımından zengin bulunuyorlardı. Zeberced'in Anadolu ve Mısır'da; Akik, Ceze ve İnci'nin Yemen'de; Yakut ve Elmas'ın Hindistan'da; Belahş'ın Bedehşan'da; İşbazçeşm'in Fas'ta; Cemest'in Arap yarımadası, Horasan ve Azerbaycan'da; Dehnec'in Anadolu, Suriye ve İran'da; Badizehr'in Doğu Türkistan'da; Fars tiryakı'nın Darabcird'de; Firuze ve Yeşim'in Horasan ve Türkistan'da; Zümrüt'ün Mısır'da; Mercan ve Lâciverd'in Kuzey Afrika'da çıkarılmasından dolayı bu bölge ve ülkelerde mücevherat sanayii meydana gelmiş ve gelişmişti.

Bağdat, Musul, Basra, Dımaşk, Kahire, İskenderiye, San'a ve Aden gibi şehirlerde hammadde olarak buraya gelen değerli taşların işlendiği pek çok atölye vardı. Yakut, Zeberced ve Zümrüt süslü yüzükler, kemerler, kabza ve tesbihler genellikle hükümdarlar ve zengin tüccarlar için yapılırdı, İnci, Mercan ve Elmas gibi taşların kullanıldığı kolye, bilezik ve küpeler zengin tabakanın hanımları için hazırlanmakta idi. Bunlar arasında özellikle fiyatları yüksek olan Yakut, Zeberced, Zümrüt ve İnci gibi değerli taşlar ancak sultanlar ile zenginler tarafından satın alınmakta idi. Bu değerli taşların fiyatları ise günümüzdeki gibi zaman ve zemine, taşın azlığı-çokluğu, kalitesi, menşei, işçiliği ile arz ve talebe göre belirleniyordu. Bunun yanında yoksul tabakaya hitap etmek amacı ile değerli taşların takitleri de üretiliyordu.

Ortaçağ İslâm dünyası cam eşya yapımında hammadde olarak kullanılan Billür (kaya kristali) yönünden zengin yataklara sahip bulunuyordu. Bu önemli madde Bedehşan, Kâşân, Tus, Gazne, Hicaz, Kuzey Afrika, Doğu Anadolu, İspanya gibi ülke ve şehirlerde çıkarılıyordu. İslâm dünyasının kaya kristali bakımından bu kadar zengin olması gelişmiş bir cam sanayiinin meydana gelmesine yol açmıştı. Bunun sonucu olarak Bağdat, Kadisiye, Kâşân, Basra, Fustat, İskenderiye, Dımaşk, Halep, Sur ve Keşmir bu sanayinin önemli merkezleri haline geldiler. İslâm dünyasında bunun yanında üfleme tekniği ile yapılan cam eşya sanayii de gelişmişti. Cam yapımında hammadde olarak kullanılan kum, özellikle Mardin, Halep, Semerkand ve el-Cezire bölgesinde Harim'de çıkarılmakta ve başka yerlere de ihraç edilmekte idi. Üfleme cam imalinde en çok Mısır ve Suriye şöhret kazanmışlardı.

Seramik sanayiine gelince: İran, Irak, Anadolu, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve İspanya'da pek çok imalâthane bulunuyordu. İslâm dünyası, seramik sanayiinin diğer bölümünü teşkil eden ve daha çok inşaat işleri ve duvar süslemelerinde kullanılan mozaik, çini ve tuğla yapımında da yüksek bir düzeyde bulunuyordu. Anadolu'da Selçuklularda başlayan çini üretimi, Osmanlılar zamanında zirveye ulaşmıştı.

Taş ve toprak ürünleri sanayiinin farklı alanlarını kapsayan eser, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Eskiçağ'da Taş ve Toprak Ma'mulleri Sanayi(i) başlığını taşıyan girişte (s. 10-40) a- Taşçılık ve Taş Ma'mulleri, b- Camcılık ve Cam Ma'mulleri, c- Seramik Endüstrisi altbaşlıkları altında Eskiçağlarda Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Suriye ve diğer bazı bölgelerde gelişme gösteren taşçılık, mücevher, cam ve seramik işçiliği konuları ele alınmıştır. Burada İslam dünyası olarak adlandırılan coğrafyanın eski çağlarda medeniyetin birçok alanında büyük bir birikime sahip olduğunu ve sonraları bu birikimin Müslümanlar tarafından devralınarak, geliştirildiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Eserin, Ortaçağ İslam dünyasında Taş Ma'mulleri Sanayi(i) başlığını taşıyan I. Bölümünde (s.43-142), İslam dünyasının çeşitli bölgelerindeki yapı taşı üretimi ve taş kaynaklı ürünler hakkında bilgi veren yazar, burada mücevherat sanayiinde önemli bir yer tutan değerli taşların çıkarılması, çeşitli özellikleri, fiyatları ve bunlardan yapılan süs eşyasını ele almış ve zaman zaman da bunların sahtelerinin ne şekilde yapıldığını ve bu sanayideki hilelerin hangi usullerle ortaya çıkarıldığını anlatmaktadır. Bu bölüm şu alt başlıklarla devam etmektedir.

A- Ortaçağ'da Normal Taşların Üretimi (s.43-52): 1- Yapı taşı üretimi ve taş işçiliği, 2- Mermer taşı üretimi, 3- Taş kaynaklı ma'muller;

B- Ortaçağ'da Mücevherat Üretimi (s.52-140): 1- Yakut üretimi (a- Yakut çeşitleri, b- Yakut taşının kusurları, onarımı ve cilalanması, c- Yakut taşından imal edilen yüzük kaşları, d- Ortaçağ'da Yakut fiatları), 2- Yakut benzeri taşların üretimi (a- Belahş (la'l) taşı, b- Aynu'l-Hirr (Kedigözü) taşı, c- Kerkend taşı, d- Kerkhen taşı, e- Edrek taşı, f- Kurbuz taşı, g- Bicâde taşı, h- İşbazçeşm taşı, ı- Mâzinç taşı, i- Cemest taşı), 3- Zümrüt üretimi (a- Zümrüt çeşitleri, b- Doğal ve sun'i Zümrüt taşından imal edilen yüzük kaşları, c- Ortaçağ'da Zümrüt fiatları), 4- Zümrüt benzeri taşların üretimi (a- Sisen, Seb ve Sebindân taşları, b- Zeberced taşı), 5- Elmas üretimi (a- Elmas çeşitleri, b- Ortaçağ'da Elmas fiyatları), 6- Firuze (Tukuaz) üretimi (a- Firuze çeşitleri, b- Ortaçağ'da Firuze fiyatları), 7- Akik üretimi (a- Akik çeşitleri, b- Akik taşının çıkarılışı ve hazırlanması, c- Ortaçağ'da Akik fiyatları), 8; Ceze üretimi (a- Ceze çeşitleri, b- Ceze taşından yapılan eşyalar), 9- Lâciverd üretimi, 10- Dehneç üretimi, 11-Badizehr üretimi, 12- Fars tiryaki (Teke taşı) üretimi, 13- İnci üretimi (a- İnci çeşitleri, b- İnci avcılığı, c- İnci delme işi, kusurları ve onarımı, d- İnci dizme işi, e- Sun'i İnci imali, f- Ortaçağ'da İnci fiyatları), 14- Mercan üretimi (a- Bukalemun taşı, b- Hümahin taşı, c- Avezsenk (el-Mu'iz) taşı, d- Sebec (siyah Kehribar) taşı, e- Yeşim taşı, f- Mâmihre (Yılan taşı), g- Kehrûba (Kehribar) taşı, h- Şadenc (Kan) taşı, ı- Yahudi taşı, i- Kaüdesuan taşı, k- Zu'l-Fa'r taşı, l- Kerek taşı);

C- Ortaçağ'da Mücevherat kullanımı (s. 141-142).

Ortaçağ'da İslam Dünyasında Toprak Ma'mulleri Sanayi(i) başlığını taşıyan II. Bölüm (s.145-211)'de ise, İslam dünyasında büyük gelişme gösteren cam, seramik ve çömlek sanayii ile alınmıştır. Burada özellikle normal cam, kristal kaya, çömlekçilik, mozaikçilik, çinicilik ve tuğla konularına yer verilmiş, bu alandaki gelişmeler anlatılmaya çalışılmış olup şu alt başlıklardan oluşmaktadır:

A- Ortaçağ'da Cam üretimi (s.145-159): 1- Irak'ta Cam üretimi, 2- İran ve civarında Cam üretimi, 3- Anadolu'da Cam üretimi, 4- Suriye'de Cam üretimi, 5- Mısır'da Cam üretimi, 6- Magrib (Fas) ve Endülüs'te Cam üretimi, 7- Ortaçağ'da Cam ma'mulleri fiyatları;

B- Ortaçağ'da Çömlekçilik (s.159-199): 1- Emevîler döneminde çömlek üretimi, 2- Abbasîler döneminde çömlek üretimi (a- Çin çömlekçiliği, b- İran çömlekçiliği c- Irak çömlekçiliği), 3- Abbasîler döneminde sırsız çömlek üretimi, 4- Selçuklular döneminde çömlek

üretimi (a- İran çömlekçiliği, b- Suriye çömlekçiliği, c- Irak çömlekçiliği, d- Anadolu çömlekçiliği), 5- Moğollar döneminde çömlek üretimi (a- İran çömlekçiliği, b- Altun Ordu çömlekçiliği), 6- Tulunoğulları döneminde Mısır'da çömlek üretimi; 7- Fatimiler döneminde Mısır'da çömlek üretimi, 8- Eyyubfler döneminde Mısır'da çömlek üretimi, 9- Memlûkler döneminde Mısır'da çömlek üretimi, 10- Mısır'da sırsız çömlek üretimi, 11- Kuzey Afrika ve Endülüs'te çömlek üretimi, 12- Endülüs'te sırsız çömlek üretimi, 13- Çömlekçilikte kullanılan boyalar, 14- Çömlekçilik sektörünün denetimi;

C- Ortaçağda Mozaik, Çini ve Tuğla üretimi (s.199-211); 1- Mozaikçilik, 2- Çinicilik, 3- Tuğlacılık.

Kaynakların verdiği bilgilerden, İslam dünyasının Ortaçağda taş, mücevherat, cam ve seramik sanayiinin önemli kollarından olan çömlek, mozaik çini ve tuğla işçiliği alanlarında hatırı sayılır bir seviyede bulunduğu görüldüğünü kaydeden yazar, bunun üç faktörden kaynaklandığını belirtmektedir. Bunlardan birisi Müslümanların yaşadıkları coğrafyanın en eski çağlardan beri büyük medeniyetlere yataklık etmesi ve böylelikle elde edilen bilgi ve beceri birikiminin kuşaktan kuşağa devam ederek Ortaçağlara intikalinin sağlanmasıdır. Fakat her şeye rağmen Müslümanlar bu birikim intikalini gerçekleştirirken, taklitçi olmaktan çok, yaratıcı ve geliştirici olmuşlardır. İkinci bir faktör ise, insanların yapısında bulunan süse ve lükse olan düşkünlük ve belli alışkanlıklardır. Arz ve talebe dayalı piyasa ekonomisi sonucu bu sektörde her zaman büyük bir canlılık mevcuttu. Üçüncü faktör ise İslâm dünyasındaki pek çok hükümdar ve idarecinin bu sanayi korumalarıdır.

Eser sonuç, kaynaklar, dizin ve resimler ile sona ermektedir. Yazar çok iyi bildiği Arapçadan yararlanarak, genellikle bu dildeki kaynakları sabırla tarayarak yararlı bir eser ortaya koymuştur. Bu denli kapsamlı bir eser yazılırken bazı kaynakların görülemeyeceği veya gözden kaçacağı tabiidir. Yazarı uzun çalışma gerektiren bu eserinden dolayı kutlamak gerekir.

İSMAİL AKA

